

El Fòrum Provincial i el Circ de Tarragona. Actuacions 1981-1986

XAVIER DUPRÉ i RAVENTÓS

La superposició de bona part del que es coneix com a Part Alta de la ciutat de Tarragona —amb tot el que aquesta realitat comporta— a les restes del Fòrum Provincial i del Circ romans ha estat la causa fonamental d'una sèrie d'intervencions arqueològiques realitzades al llarg dels anys 1981-1986 pel Servei d'Arqueologia. Donada la gran quantitat d'actuacions realitzades i el poc espai disponible ens limitarem a fer-ne una breu descripció tot avaluant el que cadascuna d'elles ha significat com a aportació al coneixement d'aquest complex monumental.

FÒRUM PRONVICIAL. RECINTE DE CULTE

*1. Carrer de Santa Tecla.*¹ La renovació del clavegueram de l'esmentat carrer fou la causa que motivà aquesta intervenció, la qual si bé no donà cap dada de caire estratigràfic sí que contribuí al coneixement de les estructures alto-imperials del conjunt del Fòrum Provincial.² El carrer de Santa Tecla talla perpendicularment el pòrtic oriental del recinte dedicat al culte imperial que ocupa la terrassa més alta. Els treballs realitzats permeteren documentar l'existència de dos murs en *opus caementicium*, de 2,5 m d'ample, amb la superfície superior allisada, per tal d'acollir la fonamentació —en *opus*

1. Intervenció realitzada pel Servei d'Arqueologia sota la direcció de l'autor i d'Anna Pàmies, el setembre de 1982.

2. Entenem per Fòrum Provincial el complex arquitectònic, estructurat en dues terrasses, que era la seu del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*. El nivell superior era el recinte de culte presidit pel temple dedicat al culte imperial, l'inferior era una gran plaça porticada de forma rectangular que era el nucli del fòrum. Vegi's X. DUPRÉ: *Forum Provinciae Hispaniae Citerioris* a «Los Foros Romanos en las provincias occidentales», València, 1986 (en premsa).

quadratum— del mur de fons del pòrtic, en un cas, i de la columnata, en l'altre. Aquesta actuació permeté determinar l'amplada del pòrtic o *themenos* que envoltava el recinte de culte.³

2. *Claustre de la Catedral*.⁴ Les tasques realitzades consistiren en la documentació d'una rasa, tallada a la roca, que recollia les aigües de la teulada del pòrtic occidental del recinte de culte.

FÒRUM PROVINCIAL. GRAN PLAÇA

3. *Museu d'Art Modern*.⁵ Per tal de poder procedir a l'ampliació del Museu d'Art Modern, la Diputació de Tarragona adquirí una sèrie d'edificis annexos a l'actual Museu i procedí a l'inici de la primera fase de reformes.

Realitzades una sèrie de cales de prospecció es va poder comprovar l'existència d'un mur romà de grans carreus, alineat NE-SO, que servia de fonamentació a estructures constructives d'època moderna. Les característiques dels blocs, en *opus quadratum*, permetia determinar que es tractava d'un mur de fonamentació que recolzava sobre la roca natural, prèviament allisada. Aquest mur corre paral·lel, a uns 14 m de distància, a l'interior del mur occidental de la volta que limita la gran plaça del Fòrum Provincial pel SE.

En analitzar detalladament la planimetria de les construccions actuals que ocupen el sector, vàrem observar l'existència d'una alineació de murs que corria paral·lela a tres costats de la gran plaça del fòrum, sempre a uns 14 m del límit del fòrum. Per aquesta raó vàrem arribar a la conclusió que el mur documentat al Museu d'Art Modern havia de correspondre a la fonamentació de la columnata del pòrtic que envoltava la gran plaça del Fòrum Provincial.⁶

4. *Carrer de la Destral*.⁷ L'any 1983, en ocasió de la renovació del clavegueram d'una sèrie de carrers de la Part Alta, es procedí a la obertura d'una rasa al llarg del carrer de la Destral, situat perpendicularment a l'eix del pòrtic NE de la gran plaça del fòrum. En aparèixer un gran mur en *opus caementicium*, força deteriorat per les conduccions dels serveis, ens vàrem limitar a

3. L'excavació realitzada posteriorment per Xavier Aquilué al Col·legi d'Arquitectes, pocs metres al NE de la nostra intervenció, ha estat un pas decisiu per al coneixement d'aquest sector de la ciutat. Vegi's X. AQUILUÉ: *Aportació al coneixement de la terrassa superior de Tàrraco a l'època alto-imperial* a «Butlletí Arqueològic, 1980-81», Tarragona, 1987.

4. Intervenció realitzada pel Servei d'Arqueologia en el marc del Pla de lluita contra l'Atur. Vegi's *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, pp. 39-40, núm. 7.

5. Excavació realitzada pel Servei d'Arqueologia amb la col·laboració de la Diputació de Tarragona, sota la direcció de l'autor.

6. Excavacions realitzades la primavera de 1987 a la plaça del Rei, pel Taller Escola d'Arqueologia (TED'A), han vingut a corroborar la presència d'aquest mur de fonamentació així com la seva datació en època flàvia.

7. Excavació del Servei d'Arqueologia, sota la direcció tècnica de l'autor.

documentar la seva existència. Posteriorment, un cop realitzada la intervenció del Museu d'Art Modern, ens adonarem que el mur del carrer de la Desstral era la fonamentació de la columnata del pòrtic NE de la gran plaça del Fòrum Provincial.

5. *Carrer Major*.⁸ La intenció de l'Ajuntament de Tarragona de convertir el carrer Major en illa de vianants brindava una oportunitat única perquè aquest carrer segueix, aproximadament, l'eix de simetria de tot el complex provincial. Per aquest motiu es va obrir una cala a l'extrem NE del carrer, en el punt on teòricament havia de passar la fonamentació de la columnata del pòrtic NE de la plaça del Fòrum. A poca profunditat varen aparèixer les restes del mur, sempre en *opus caementicium*, tallat per les conduccions dels serveis urbans (aigua, llum, clavegueres).

Curiosament però aquest mur no tenia els 2,5 m d'amplada característics sinó que el seu gruix era de 3,4 m. Però com que ens trobem a l'eix del complex, just davant de l'escalinata de la Catedral (és possible imaginar que en època romana hi hagués una escala similar que permetés l'accés al recinte de culte), no és difícil de pensar que les estructures arquitectòniques en aquest sector tinguessin unes característiques que justifiquessin una major dimensió en les fonamentacions.

6. *Carrer Pare Iglésies*.⁹ Paral·lelament a la intervenció descrita anteriorment i per tal de renovar unes conduccions del subministrament elèctric, es procedí a l'obertura d'una rasa al carrer Pare Iglésies. Aquesta actuació posà al descobert dos murs de grans carreus, paral·lels entre si, i que sens dubte corresponen a la part inferior del criptopòrtic existent al sector central del costat NE de la plaça del Fòrum; és a dir en la franja de contacte entre el recinte de culte —a un nivell superior— i la plaça del Fòrum Provincial. Restes d'aquest criptopòrtic es conserven a l'interior de les cases del carrer Civaderia.¹⁰

Dels dos murs, el més septentrional presentava en la seva cara interna un revestiment d'estuc pintat. En el decurs de les obres —fora de context— aparegué una placa de revestiment de marbre, sencera, amb els encaixos per a les plaques adjacents així com per a les grapes que la fixaven al mur que revestia.

7. *Antiga Audiència*.¹¹ L'edifici conegut com a Antiga Audiència, situat a l'actual plaça del Pallol, se superposa a les restes d'una gran construcció

8. Excavació realitzada pel Servei d'Arqueologia amb la col·laboració de l'Ajuntament de Tarragona, sota la direcció de l'autor amb l'ajut de Josep Anton Remolà.

9. Intervenció promoguda pel Servei d'Arqueologia amb la col·laboració de l'Ajuntament de Tarragona, sota la direcció de l'autor amb l'ajut de Josep Anton Remolà.

10. Vegi's Th. HAUSCHILD (1983): *Arquitectura romana de Tarragona*, p. 117, f. 24 y 29. Tarragona.

11. Excavació realitzada en tres fases. Dues primeres campanyes realitzades pel Servei d'Arqueologia en col·laboració amb l'Ajuntament de Tarragona, sota la direcció de l'autor, els

d'època romana, de planta rectangular, que configurava l'angle occidental del Fòrum Provincial. Els treballs realitzats han permès determinar que l'esmentat edifici és simètric a l'anomenat Pretori, tant per la seva situació com per la seva estructura. Ambdós edificis allotjaven un conjunt d'escales que facilitaven l'accés des del circ a la plaça del Fòrum així com al segon pis del pòrtic que l'envoltava.

Construcció feta amb la tècnica de l'*opus quadratum* sobre fonamentacions en *opus caementicium*. Les estructures secundàries —les caixes d'escala, per exemple— estan fetes en *opus vittatum*; els paraments interiors de l'edifici presenten una decoració d'estuc completada amb elements de marbre de Carrara (paviment, sòcol, arquitrau). Destaquen en aquest edifici, pel seu disseny únic, els dintells adovellats amb arc de descàrrega de les diferents portes.¹²

L'estudi dels materials i de l'estratigrafia permet determinar que la primera ocupació del sector correspon a la segona meitat del segle II a.C. A aquesta fase se superposen uns nivells del primer quart del segle I d.C. que no es troben associats a estructures arquitectòniques. La construcció de l'edifici, que forma part de les estructures del Fòrum Provincial, se situa en la segona meitat del segle I d.C.; estigué en ús fins a la segona meitat del segle V d.C., en què fou amortitzat.

Es tracta d'una excavació de gran importància tant pel coneixement de les característiques formals i de les tècniques constructives utilitzades al Fòrum Provincial, com per a una aproximació a l'evolució històrica del Fòrum.

8. *Carrer d'en Vilarroma*.¹³ Aquesta intervenció, ubicada al sector sud de l'àrea central de la plaça del Fòrum Provincial, consistí en la realització d'una sèrie de cales de prospecció en els punts afectats pels pilars de fonamentació del nou edifici. A dues de les cales es va documentar la presència d'un important conjunt de materials del segle V d.C.; aparentment un reompliment sense estructures arquitectòniques associades.¹⁴

anys 1985-86. La darrera campanya, de sis mesos de durada, es realitzà l'any 1986, sota la direcció de l'autor i de Josep M. Carreté. Les tasques foren finançades pel Servei d'Arqueologia, l'Ajuntament de Tarragona i l'INEM. Col·laboraren l'arquòleg Albert Vilaseca, la restauradora Anna M. Leon, el delineant Josep M. Pena i els estudiants Josep M. Macias, Julio Agraz i Andreu Dasca. En l'actualitat el Taller Escola d'Arqueologia (TED'A) està realitzant l'aixecament planimètric de tot el conjunt.

12. Tècnica utilitzada també a l'anomenat Pretori. Vegi's Th. HAUSCHILD, *Op. cit.*, fig. 5, i X. DUPRÉ, *Op. cit.*, fig. 5.

13. L'existència d'un projecte de construcció d'un edifici d'habitatges originà aquesta excavació, realitzada pel Servei d'Arqueologia amb la col·laboració de l'Institut Català del Sòl, sota la direcció de Josep Anton Remolà i de qui escriu.

14. L'excavació en extensió d'aquest mateix solar, la primavera de 1987, pel Taller Escola d'Arqueologia (TED'A) ha permès determinar l'existència d'una escombrera de la segona meitat del segle V d.C., excavada en el nivell constructiu del Fòrum Provincial —d'època flàvia—. La gran quantitat de material de l'escombrera serà de gran valor per al coneixement de l'activitat comercial de la *Tarraco* del segle V.

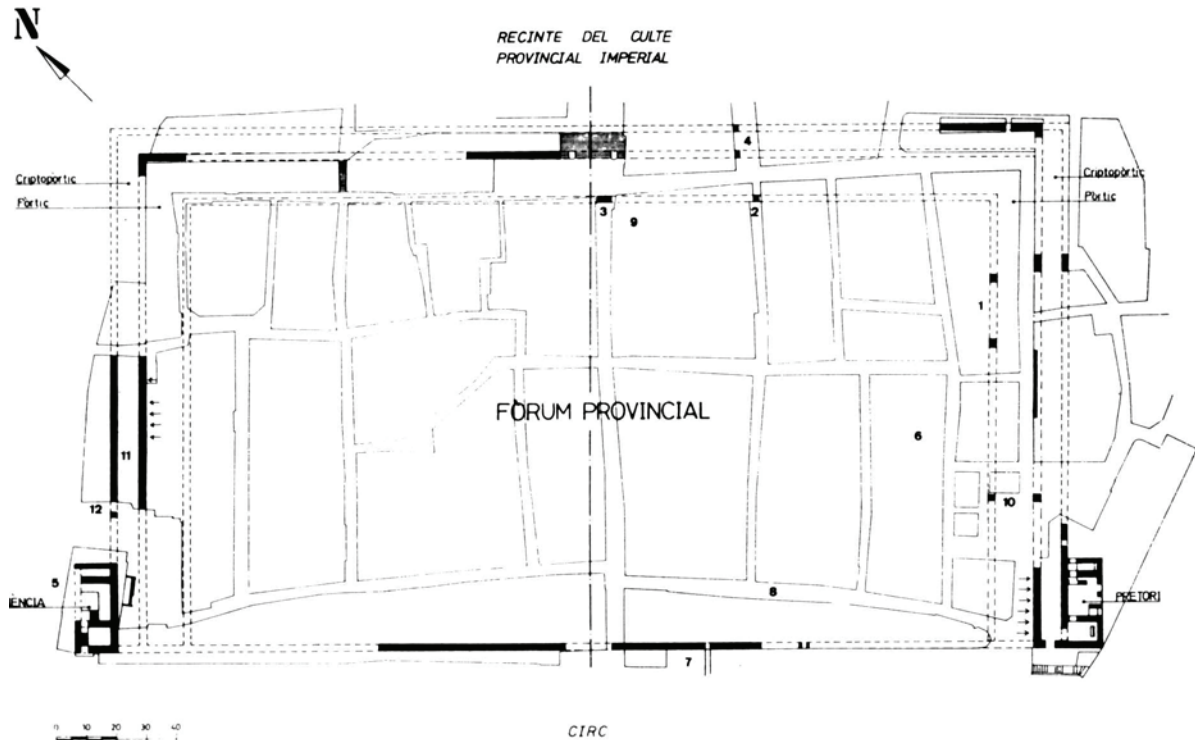

Fig. 1. — Planta de la gran plaça del Fòrum Provincial de Tarraco. Les fletxes indiquen les falses pilastres que decoren el mur de fons del pòrtic. 1. Museu d'Art Modern. 2. Carrer de la Destral. 3. Carrer Major. 4. Carrer Pare Iglésies. 5. Antiga Audiència. 6. Carrer d'en Vilarroma. 7. Carrer del Trinquet Vell. 8. Carrer de la Nau. 9. Antic Ajuntament. 10. Plaça del Rei. 11. Volta del Pallol. 12. Porta romana de la plaça del Pallol.

9. Carrer del Trinquet Vell.¹⁵ L'excavació del subsòl de l'edifici del carrer del Trinquet Vell, núm. 12, fou possible gràcies a l'existència d'un projecte de remodelació de la planta baixa. Es troba situat a la franja de contacte de les estructures del circ i les del Fòrum Provincial; concretament al peu del mur que delimitava la gran terrassa sobre la qual s'assentava la gran plaça del Fòrum. Del que significà aquesta intervenció pel que fa al circ, en parlarem més endavant.

Els treballs realitzats permeteren documentar un tram d'aquest mur de fonamentació del Fòrum, que recolza directament sobre la roca, i està cons-

15. Excavació realitzada pel Servei d'Arqueologia, sota la direcció de l'autor i de Manuel Jaume Massó, amb la col·laboració del delineant Josep M. Pena. Volem agrair al propietari del local, Francesc Sas les facilitats que ha donat en tot moment.

truït en *opus caementicium* fins a una alçada de 8 m; a partir d'aquí el mur és d'*opus quadratum*. A la base del mur, una claveguera —el conducte de la qual té quasi dos metres d'alt i un d'ample— l'atravessa en direcció NE-SO. Aquesta claveguera, per la seva alineació, sembla que prové del pòrtic oriental del recinte de culte i discorre per sota de la plaça del Fòrum i del circ fins arribar a una claveguera principal.

Les estructures constructives del circ se superposen a les del fòrum, prova irrefutable que aquest fou construït amb anterioritat al primer.

10. *Carrer de la Nau*.¹⁶ Fruit d'aquesta intervenció, realitzada en ocasió de la renovació de la xarxa de subministrament d'aigües del carrer de la Nau, fou la localització de dues habitacions amb paviment d'*opus signinum*. La inexistència d'estratigrafia no permet treure grans conclusions al respecte. Com que la cota d'aquestes restes es troba uns quants metres per sota de la cota de pavimentació de la plaça del Fòrum Provincial, pensem que podria tractar-se de construccions subterrànies.

11. *Antic Ajuntament*.¹⁷ L'edifici de l'Antic Ajuntament es troba situat al centre del costat NE de la plaça del Fòrum, molt a prop de la intervenció descrita en el número 5. Els treballs realitzats permeteren establir l'existència d'un mur de grans carreus, d'època tardo-romana, segurament reaprofitats de construccions anteriors. Aquestes restes es trobaven obliterades per la construcció d'unes estructures associades a un paviment de guix, característic del segle XII.

CIRC

12. *Voltes de Sant Ermenegild*.¹⁸ El sector conegut com a «Voltes de Sant Ermenegild» correspon a la meitat meridional de la capçalera del circ romà. Les restes del circ se superposen a un tram de la muralla tardo-republicana de la ciutat i a les restes d'una porta, presumiblement d'època d'August. Les tasques realitzades han consistit en la neteja, excavació i documentació planimètrica del conjunt. En l'actualitat, un cop publicada la primera memò-

16. Excavació del Servei d'Arqueologia, realitzada sota la direcció tècnica d'Anna Pàmies i Esther Fusté.

17. Actuació realitzada en ocasió de la restauració de l'edifici de l'Antic Ajuntament. Excavació del Servei d'Arqueologia amb la col·laboració de l'Ajuntament de Tarragona, sota la direcció d'Anna Pàmies i de l'autor.

18. Els treballs d'excavació, documentació i estudi d'aquest sector del circ han estat portats a terme pel Servei d'Arqueologia, la Diputació de Tarragona i l'Ajuntament de Tarragona, sota la direcció tècnica de l'autor conjuntament amb M. Jaume Massó, M. Lluïsa Palanques i Patrizia A. Verduchi, amb la col·laboració del delineant Josep M. Pena. Vegi's X. DUPRÉ, M. J. MASSÓ, M. LL. PALANQUES, P. A. VERDUCHI (1987): «Circ romà de Tarragona. I. Les Voltes de Sant Ermenegild», a *Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, 8, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.

ria científica i gràcies a un conveni entre la Generalitat de Catalunya, la Diputació i l'Ajuntament de Tarragona, el Taller Escola d'Arqueologia (TED'A) realitza les tasques d'excavació i estudi d'aquest important monument, la construcció del qual es pot situar a finals del segle I d.C., sota l'imperi de Domicià.

13. *Carrer de Sant Ermenegild*.¹⁹ El sector excavat correspon al costat septentrional de la capçalera del circ, les restes del qual en aquest sector es troben força alterades a conseqüència de les explosions produïdes per les càrregues col·locades l'any 1813 per l'exèrcit francès.

Dels treballs efectuats en aquesta àrea se'n desprenen dues qüestions fonamentals: l'existència d'un ampli complex constructiu a base d'habitacions de planta rectangular cobertes amb volta de canó, posteriors a la construcció de la muralla (150-125 a.C.) i anteriors a la construcció del circ. Per tal de determinar la funció de l'esmentat complex arquitectònic i la seva cronologia, caldrà efectuar noves excavacions.

La segona qüestió és la realització d'un sondeig estratigràfic que permeté fixar la data de construcció del circ en època de Domicià.

14. *Carrer del Trinquet Vell*.²⁰ L'edifici del carrer del Trinquet Vell, núm. 12, construït a mitjan del segle actual, se superposa a les restes de tres voltes de la graderia septentrional del circ romà. Aquestes voltes, en *opus caementicium*, s'adossen al mur de contenció del Fòrum Provincial —actuant de contrafort— i són les substruccions de les grades del circ.

La volta central —l'única totalment excavada— presenta un accés directe a l'*arena* i una escala d'accés a les grades; ambdós passos presenten paraments d'*opus vittatum*, mentre que els murs de suport de la volta són d'*opus incertum*. La volta central és més ampla que les laterals per tal de no afectar la claveguera del fòrum que passa per sota.

L'estudi del nivell d'abandonament de la volta permet situar-ne l'amortització al segle V d.C.

15. *Plaça dels Sedassos*.²¹ Intervenció realitzada arran de l'existència d'un projecte de construcció d'un edifici de vivendes, en un solar on es conserven les restes de la graderia septentrional del circ. Les tasques realitzades foren de gran importància per al coneixement de l'estructura del *podium* del costat septentrional del circ. La fonamentació del *podium* és d'*opus caementi-*

19. Aquest sector fou excavat els anys 1984 i 1986, sota la direcció del mateix equip d'arqueòlegs. En les tasques de 1984 es comptà amb la col·laboració de l'INEM. Vegi's *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1986, p. 36.

20. Vegi's nota 15.

21. Excavació realitzada pel Servei d'Arqueologia amb la col·laboració de l'Institut Català del Sòl, sota la direcció de l'autor i de M. Lluïsa Palanques i la col·laboració de Josep Anton Remolà.

cium, coronat per una filada de blocs d'*opus quadratum*. Per sobre d'aquesta filada s'aixeca el *podium* pròpiament dit, lleugerament enretirat respecte a la fonamentació, i totalment construït amb grans carreus de pedra del tipus Mèdol. Just davant de la fonamentació del *podium*, per sota de la cota de l'*arena*, s'observa l'existència d'un replè de grans blocs de pedra probablement procedents de rebaixar la roca en els punts on era necessari. Es va poder fixar la cota de l'*arena* en el costat septentrional del circ.²²

16. *Fonda Verdú*.²³ L'antiga Fonda Verdú —actual Pensió el Circ— es troba situada al número 39 de la plaça de la Font, és a dir, al sector central de la graderia meridional del circ. Les tasques realitzades consistiren en la neteja i repicat dels murs laterals del local —corresponents a una volta del circ— i en la seva posterior documentació gràfica.

Els dos murs laterals del local facilitaren dues seccions transversals, gairebé senceres, de la graderia meridional del monument. El fet més destacable és la documentació de l'existència d'un pòrtic paral·lel a la façana del circ —desconegut fins aleshores— evidenciat per dos arcs afrontats, en *opus quadratum*, de 5 m de llum. El canvi de tècnica constructiva en un sector de la volta, que substitueix el característic *opus vittatum* per l'*opus quadratum*, més resistent, fa pensar en un segon ordre en el sector central d'aquesta banda del circ, que era la façana monumental que mirava a la ciutat.²⁴

* * *

Hem exposat fins aquí un seguit d'intervencions realitzades els darrers anys pel Servei d'Arqueologia al Fòrum Provincial i al Circ de Tàrraco. Per tal d'ésser exhaustius caldria incloure algunes intervencions de menys importància i les excavacions realitzades per Xavier Aquilué²⁵ i Theodor Hauschild²⁶ a l'àrea del recinte de culte. Evidentment això superaria el propòsit d'aquesta petita intervenció, que té com a objectiu només donar a conèi-

22. Excavacions realitzades l'estiu de 1987 pel Taller Escola d'Arqueologia (TED'A) a la plaça de la Font, núm. 29, han permès determinar les característiques i les cotes del *podium* del costat meridional. Dades extremadament importants tant pel coneixement de la secció total del *podium* com per a saber la inclinació existent entre ambdós costats de la pista.

23. Excavació realitzada pel Servei d'Arqueologia sota la direcció de l'autor amb la col·laboració del delineant Josep M. Pena. El nostre especial agraïment al propietari del local, Agustí Aragonès.

24. Vegi's DUPRÉ, MASSÓ, PALANQUES, VERDUCHI, *Op. cit.*

25. Vegi's X. AQUILUÉ, *Op. cit.*

26. Vegi's Th. HAUSCHILD, *Op. cit.*

xer aquest seguit d'actuacions, la majoria inèdites. Caldrà esperar una mica encara per tal de fer la síntesi que, utilitzant com a base aquestes excavacions, aportí dades significatives per al coneixement de la realitat històrica de la ciutat de Tarragona, la qual, a finals del segle I d.C., fou capaç de materialitzar un programa de construccions realment espectacular, destinat a ésser la seu del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*, i del qual, malauradament, encara en sabem molt poc.